

както и чувството за реванш — основното чувство, от което византийският император се ръководи. Разпорежданията му към Никифор са недвусмислени:

.....
Ницефоре, вирна слуго моја,
ето теби силна војска моја,

Те д'иди с војском на булгаре
и исићи мало и велико,
уфати ми жива Самуела
и негова сина Радомира.

Ол уфати, ол донеси главу
метнићу је граду на бедене,
.....

Све је грчка земља от поробљена
од Булгарија, даје бог убио!
Лунашке је крвце напојена
јер је моја војска исичена.
Освети ме, вирна слуго моја,
Ал се пази краља Самуела,
немој на њег об дан ударити,
јер ће твоју војску придобити.

Следващите стихове предават съгласието на Никифор да изпълни императорската воля, похода му срещу българите и предателството на някой си Тодор, тайно подготвеното нападение и трагичния край:

Двајсет илѧд војске исикоше,
Мало мање живу уфатише,
тер је воде билу Цариграду,
пак им црне очи повадише.
Кад је чуо краљу Самуеле,
да су њима очи поваћене,
од жалости црној земљи паде,
к земли паде, богу душу даје.

Макар и да имат самостојателно значење како композициони единици от творбата, нито един от тези моменти не е превърнат в сюжетен център. Но всеки един от тях внася нови подробности, които уплътняват историческата истина за събитията и произтичащото от нея познание.

В това се и заключава идеята на песента. Тя е в самата историческа истина и няма допълнителна, „автономна“ от нея художествена интерпретация. Вписаните събития и личности не живеят тук како символи на героизъм, доблест, предателство, коварство, справедливост, преданост и пр., но данните, с които те са въведени в произведението, им придават такава значење. Персонализирането и художественото им осмисляне, което въпреки всичко е налице, се дължи в най-голяма степен на езиковите характеристики, на възприетия от народната песен ритъм и ясно подчертаното в песента желание за реванш: „Войска събира император Василий“, Никифор е негов „верен слуга“, Василий му нарежда „да исече мало и голямо“, да хване Самуил и Радомир живи или пък да му донесе главата на Самуил и така да изпълни отмъщението, представено тук како заветна негова мечта; Тодор, който съобщава на Никифор месторазположението на Самуиловите войници и с това осигурява поражението им, е подложен от певеца на срамно самоизобличение:

Али му је Тодор бесидио:

„Дај ти мени триста жути дукат,
ја ћу теби казат за Бугаре,
мораш на ње ноћас ударити.

Бугари су код рике Челинке,
вино пију, капо вуци вију,
у колу су од јутра до мрака,
не боје се Грка „ни Турака“.

Освен накърнено честолубие и желание за реванш други мотиви за войната и проявената жестокост не са посочени. Няма ги и в историографските съчинения до средата на XVIII в. Песента не навлиза в трагедията на Самуил и не предава душевността на ослепените му войници; завършва просто със срещаните в източниците сведения — Самуил не могъл да издържи жестокото гледище, получил удар и наскоро починал. Близо сто години по-късно, когато взаимодействието между историческата и художествената правда в хърватската и в южнославянските литератури изобщо отразяват активната позиция на литературата, писатели като Петър Прерадович, И. Кеселяк, Иван Кукулевич-Сакцински, Йован Стерия Попович, Добри Войников, Васил Друмев и други започват творческото пресъздаване на подобни исторически мотиви оттам, където Миошич и нему сходни писатели завършват своите произведения. Любопитен пример за новия тип взаимодействие представляват например трагедията на И. Кеселяк „Самуил цар български“⁵² и познатото либрето в стихове на П. Прерадович „Владимир и Косара“, поемите на П. Р. Славейков „Крумиада“ и „Самуилка“, драмите на Й. Ст. Попович, разказът на словенската писателка Жозефина Турноградска „Борис, първи християнски цар на българите“⁵³. Новото и общото за всички тях е в разгърнатата самостоятелна художествена интерпретация и мотивировка на историческата тема.

Но това не означава, че съответните нови белези не са изобщо типични за началния етап на изследваната взаимовръзка. Най-силно впечатление в „Писма од краља Владимира“, която заема предно място в песенния репертоар на „Разговор угодни“, правят ярката индивидуализация на двата централни образа (Владимир и Косара), вътрешното напрежение в диалога и неговото значение като израз на особени душевни състояния, смяната на контрастни настроения и конфликтни ситуации, преклонението пред любовта, красотата и човешката благородност, въздигнати от народния певец в култ и норма на поведение:

Пак одшета билу двору свому

тер се сама собом разговара:

„Што сам додир видила јунака

словинскога рода и племена,

ја не види липшега јунака,

ни липшега, ни пристаљега,

нит га може породити мајка,

од младога сужња Владимира.

Това осветено от фолклора чувство за любовта и красотата е в основата на отличителни за песента контрастни преобразования: тъжното настроение и тегнестата в началото мрачна атмосфера се подменят от победата на човечността,

⁵² Подробен анализ на творбата вж. в кандидатската дисертация на Катя Йорданова „Общи моменти в развитието на сръбската драма и българската възрожденска драма“.

⁵³ През 1853 г. разказът е отпечатан в побългарена редакция: „Борис, първи християнски цар на българите. Побългарена историйска приказка, писана по словенски от Йосифина Турноградска Б“. Според Ал. Теодоров-Балан побългарител на творбата е Константин Петкович.

Владимировото проклятие над Самуил („да га бог убио“) преминава в благодарност, а той — победителят в много битки, носителът на царска корона и властител на „тъмна тъмница“, изпада в умиление, дори се разкайва за причинени на Владимир и майка му страдания, за извършени беззакония:

Да је кому погледати било
Самујела, краља булгарскога,
како свога зетя целиваше,
целиваше и благосливаше:

Оди з Богом, драго дите моје,
на путу ти добра срећа била!
Пуно сам ти, синко, сажрешио
и старицу мајку развилио,
држећи те у тамници тамно,
морећи те и жедом и гладом.
Узми, синко, заручницу твоју
поведи је у билу двору твоју.

Поздрави ми словинску господу
и старицу милу мајку твоју,
којино сам врло увредио
беззаконе свако учинио.

„Писма од краља Владимира“ е оптимистична фолклорна творба с реална историческа основа и широко литературно значење. В неџа са възпети љубовта, копнението по хубавото в живота, чувството за справедливост и хуманност. Косара е олицетворение на тези начала, което и прави нејниџа образ особено привлекателен, тџа е родственица на хубавото и с това далечна предходница на Гџергана от XIX в. Присъството ѝ в песната не е нито епизодично, нито пџк вџншно спрямо замисџла на пеџеца. Напротив, Косара е моралниџа източник на двиџението от страданието кџм радостта, от безизходниџа тъмничен мрак кџм живиџа живот. Поетичен символ на нејната душевност и на човџечното начало в живота е народното хоро в чест на Косара и ослободения Владимир:

Ту весџље велико биџаше,
не може се, побре, реџи више:
у двору су будџи и свирале,
а прид двором дивно коло игра.

У колу су Бугарске дивоџке,
коло води сеџа Косарина,
липе она писме изводиџа,
сваку писму сеџи припиваџа.

Тук отново възниква интересниџа вџпрос за сџотношението меџду историческа истина, фолклорна и литературна трактовка. От всиџки историографски източници най-близко до фабулата на „Писма од краља Владимира“ стои известниџа в науката „Летопис поџа Дукџанина“, изпользуван впоследствие от М. Орбини и много оџе историци на XVI—XVIII в. От този именно значителен ръкопис на XIV—XV в., който според С. Миџушковиџа няма историографска стойност, но е „истинско белетристично произведение“⁵⁴, Качиџ Миџошиџа узнава следната версия: Пленен от Самуил, „Владимир се намирал в окови, ден и ноџ прекарвал в пост и молитва... Един ден дџщерџата на

⁵⁴ Летопис поџа Дукџанина. Увод, превод и коментар от Сл. Миџуковиџа. Титоград, 1967, с. 119.

цар Самуил, на име Косара, отива при своя баща и го моли да отиде със своите прислужнички при окованите и заробените и да им измие главата и краката. . . .⁵⁵ Случаят помогнал на Косара да види красивия, скромния и възпитан Владимир. И тя го заобиква, но не поради страстно желание, а от жалост към младостта и красотата му и защото чула, че той е „крал и от кралски род“. Връща се веднага при своя баща, на когото казва: . . . Или ще ми ладеш за съпруг крал Владимир, когото държиш в окови, или знай, че по-скоро ще умра, отколкото да се омъжа за някой друг човек.“ Самуил дава съгласието си, връща на Владимир кралската титла, „кралството на неговите деди и цялата Драчка територия. . . И така, крал Владимир живееше със своята жена Косара напълно честито и непорочно. . .“⁵⁶

А. Ф. Гилфердинг, който в своята история на България и Сърбия проследява подробно царуването на Самуил, цитира същия летопис и привежда фактите,⁵⁶ отнасящи се до трагичния край на Владимир и Косара: Владимир бе убит, „главата му бе отсечена на 22 май 1015 г. от Иван Владислав. Не съумяла да го спаси, Косара „го оплаквала много дни“; с цел да се освободи от обзеляя го страх Иван Владислав дал съгласието си Косара да вземе неговото тяло и да го погребее достойно там, където тя иска. Тя взела веднага тялото и го пренесла в селището Краин, където бил неговият дворец, погребала го в църквата „Св. Дева Мария“. Там неговото тяло лежи нетленно. Всяка година в деня на неговия празник в същата църква се стича много народ. . . Жената на блажения Владимир, която станала калугерка, . . . починала благочестиво и била погребана там в краката на нейния мъж.“⁵⁷

Текстът от „Разговор угодни“ повтаря в основните си точки първата част на историческото предание — до женитбата на Владимир и Косара. Малкото на брой отклонения, които забелязваме, са главно в две посоки: 1. Уточняване на отделни моменти и пренасяне на някои психологически краски от един на друг герой; 2. Отстраняване на определени исторически данни и въвеждане на нови, характеризиращи творческото виждане на певеца и писателя.

Същото следва да се каже и за четирите варианта на песента, които Й. Шетка анализира. Нито един от тях не отразява трагичната съдба на Владимир и Косара след завръщането им в Далмация. В тях също откриваме съкращения, размествания, допълнително въведени описания и пр., но те не засягат определящото в образите на героите — Косара е състрадателна и помага на Владимир не от корисни цели, далматинският крал приема нейното съчувствие и достойно се стреми към своето освобождение, цар Самуил се вслушва във волята на дъщеря си, освобождава Владимир и след пишно сватбено тържество той се сбогува с щастливите младоженци.⁵⁸

Такава е, общо взето, и онази кратка българска народна песен за Владимир и Косара, която Елена Огнянова записала през 1959 г. в с. Красова, Брезнишко, от Райна Георгиева. И тук певецът е въздигнал в култ красотата и светото любовно чувство:

Вала тебе, Косаро девойко,
мила черко на цар Самуила.
Кига расте, моме, и порасте,
па си стана мома над момите,
па не избра юнак спроти тебе,
а си избра Владимир неволен,
ем неволен, у зандан затворен.

⁵⁵ Летопис попа Дуклянина, с. 234—236.

⁵⁶ А. Гилфердинг. Собрание сочинений. Т. I. СПб., 1868, с. 262—263.

⁵⁷ Летопис. . . Цит. изд., с. 240—241.

⁵⁸ Подробености за различията вж. у I. Setka. Цит. ст., с. 46—49.

Често чести Косара девойка,
 често чести, при Владимир иде,
 та му носи дрес за премена
 и му носи гозби господарски.
 Па се двама млади додумая
 да си молат цара Самуила,
 да отпуши Владимир неволен
 да си земе Косара девойка.
 Цар Самуил добро сърце носи,
 та ожени Косара девойка,
 ожени я, далек попрати я
 с Владимира у далечна земя,
 у далечна, край синьото море.

Възникнала сравнително късно и дошла до нас в редакция, която не се придържа към основни дялове на изложената по-горе историческа легенда и истина, песента не буди особен научен интерес, поради което я приваждам само с илюстративна цел. Обратен обаче е случаят с песента „Владимир и Косара“, записана пак от Елена Огнянова през декември 1947 г. в с. Радуй, Брезнишко, от Стана Боянова.⁵⁹ Отличава се със съществени концептуални различия, които не могат да бъдат отминати. Има 61 стиха, повечето от тях са десетосрични и с пауза след четвъртия стих. На места повтаря познатите хърватски и сръбски варианти, но с изключение на края, стои най-близко до текста в „Разговор угодни“. Ето и пасажите, които характеризират сходствата и различията в двата варианта:

Разговор угодни:

1. Горко цвили сужан Владимире
 у тамници краља булгарскога,
 горко цвили, дана проклиънаше
 у којој се на свит родио
 Цвили јадан, да не чује нико,
 ал то чује Косара дивојка,
 липа ћерка краља булгарскога,
 која бише рода словинскога.
2. Косара разпитва Владимир
 за причините на неговото
 нещастие.
3. Говори јој сужан Владимира:
 — „Прођи ми се, булгарко дивојко!
 Није мени жао завичаја,
 нит мије омилила мајка.
 Нитје мени гладан додијао,
 та тамница, јадна кућа моја
 ни на ногу негве до колина
 ни на руку тежке лисичине.

Владимир и Косара:

1. Затворен е Владимир неволен,
 затворен е у тъмни зандани,
 тъжно плаче и лъѹто проклиња
 и проклиња честá си неволна
 и проклиња своја стáра мајкѹ,
 дочула го Косáра девойкѹ,
 мила чѣрка на цар Самуила
 . . .
2. Косара разпитва Владимир за
 причините на неговото нещастие.
 Въпросите, които задава,
 са твърде сходни и в двата
 варианта.
3. Владимир ѝ по тиом говори:
 „Вáла тебе, Косáра девойко,
 нитó лѣгам глáден, нитó стáем
 ни ми снага за зѣмња зарáсла
 ни желѣза нóйзи прекинѹа,
 ни окóви рѣце откинѹа.

⁵⁹ Ел. Огнянова. Народни песни от с. Радуй, Брезнишко. — Научен архив на БАН, сб. IV, арх. ед. 32, песен 42. Вж. там и текста на песента „Крум и Никифор“, изпята от Донка Бранкова, Тодор Симвов и Стана Боянова. Сведения за певците и самото записване авторката дава в статията „Песенното богатство на Брезнишко“, която прочетох в ръкопис. Възползвам се от случая да изкажа на Елена Огнянова благодарност за нейната помощ и съдействие.

Ни с'удаје вирна љуба моја
јер се до сад нисам оженио,
нити ћу се јадан оженити,
јер'во ћу ти брзо погинути

У тамници краља булгарскога
Самуела, да га бог убио!
На вири је мене преварио
у тамницу тамну поставио

4. Косара задава допълнителни
въпроси — откъде е и от
какъв род е.

5. Владимир отговаря подробно:
Што ме питаш за род и за племе,
и то ћу ти повидити право:
Ја сам, секо, рода господскога,

У мене је благо небројено,
моја би ме изкупила мајка,
ал'ме краљу не да на одкупе,
него иште русу главу моју.

6. Косара утешава Владимир,
съобщава му, че е дъщеря на
царя; обещава му съдействие;
моли баща си да ѝ разреши да
му стане годеница:

Пак одшета билу двору свому
тер се сама собом разговара:
— „Што сам подир видила јунака,
словинскога рода и племена,

ја не види лепшега јунака,
ни лепшега, ни присталнијега,
нит га може породити мајка
од младога сужња Владимира.

Пак улизе у дворе бијеле,
љуби баби скута и колина,
ноге му је сузам обливала
овако је баби говорила:

— Даруј мени сужња Владимира
за мојега вирна заручника,
а тако ти свитле круне твоје
и тако ти синка Радомира.

Опрости га из тамнице, бабо,
а тако ти шар ца коња твога
и тако ти бр итке чорде твоје,
јер је липо момиче херцеговче!

7. Самуил дава съгласието си,
Косара отключва тѣ мнишата,
Владимир е свободен и:
благосиве Косару дивојку
веће него своју милу мајку.

изпуснато

4. Липсват

5. Продължава отговорт на Владимир:

Мене майкѣя с пари би откупила
та и я съм от царско колѣно;
цар Самойл пари не приѣма,
негѣ сака мѣйта руса глава.

6. Съществени промени: въведени
са такива реплики на Косара,
които подменят любовта и човешкото
състрадание с пряко изразени умисел
и лична корист:

Проговорила Косара девойкѣя:
— Вала тѣбе Владимир юначе.
ѡчеш мѣне за либе да зѣмеш
я че тѣбе лесно да отървѣм.

Проговара Владимир неволѣн:
— Ой те тебе, Косара девойкѣ,
я че тѣбе за либе да зѣмѣм,
стига мѣне от тук да извадиш.

Па отишла Косара девойкѣя,
па отишла у белници нѣойни
разплѣла е нѣойни руси коси,
паднала е царю на колѣне
и на баща потѣйно говори:
— Вала тѣбе, мой мили тате,
арѣжи ми Владимир юначе,
он че мѣне за либе да зѣме,

7. Изпуснати са тези моменти. Съобщава се
информативно следното:

Па пушили Владимир юнака,
он си зема Косара девойкѣя
да я воѣди дома на дворѣе.

8. Сватбено празненство и
пишно хоро. Самуил е радостен,
възвръща кралския сан на Владимир,
благославя го и се извинява за
случилото се:
— Оди с Богом, драго дите моје,
на путу ти добра среѣа била!
Пуно сам ти, синко, сгрешио
и старицу мајку разцивило,
држећи те у тамници тамног,
морећи те и желом, и гладом.

8. Липсва. Краят на песента се
различава напълно:
— Па оділи ни млогоу, ни малку,
па стигнали у равни друмове,
па стигнали до синьо езеро,
па седнали малку да одѣна.
Владимир е у вода погледнал,
та е видѣл Косара девојка,
до тогај я у очи не погледнал.
Ка я видѣл колку грозна била,
като нея није друга нема,
па се чули, како да я води
кига била текваа грозотія,
па я бутна у синьо езеро,
та удави Косара девојка.

Останала непубликувана, песента не е подтикнала специалистите към издирване и на други нейни варианти, каквито в миналото навярно е имало. Това естествено затруднява изясняването на всички въпроси, които произтичат от текста на песента. Едни от тях обаче могат да бъдат разрешени или поне частично осветлени въпреки липсата на подобни варианти.

Най-важното в случая е наличието на текста в тематичния репертоар на българския песенен фолклор. Песента е създадена от българи и е разпространявана сред тях. Съпоставката показва, че е изключение на последната част тя покрива текста на Миошич и по същество не противоречи на запазените други сръбски и хърватски варианти. Посочените прилики свидетелствуват за общи черти в южнославянския епос: въпреки че възникват независимо една от друга, много песни за Крали Марко и някои още бележити исторически личности имат еднаква метрика и твърде сходна изразна система.

Забелязаните буквални или плътни съвпадения с текста на „Разговор угодни“ могат да бъдат приети първо като указание за сравнително старинния произход на „Владимир и Косара“. Предавана от поколение на поколение сред българите, песента е губила от първоначалния си текст и в края на 1947 г. е била изпята на Елена Огнянова в една съгъстена редакция. Поради това, че не е запазена в друг писмен вариант, трудно е да се установят и коментират съответните изменения. Но принципната страна на въпроса не предизвиква никакво съмнение. „Веднъж създадена песен или приказка, никога не остава в своя първоначален вид — пояснява същата авторка. Предавайки се от уста на уста, от поколение на поколение и от век на век, творбата приема по нещо ново от всеки певец — изпълнител или разказвач, — понякога се дообогатява с нови герои, картини, диалози и епизоди. . .“⁶⁰

Измененията в записания от нашата фолклористка текст са бесспорни. Допълнителни проучвания следва да уточнят възникването им във времето, появата на първоначалния вариант и неговото съотношение към исторически свидетелства, известни сред българите преди или след разпространяването на „История славянобългарска“. Съществуването му към средата на XVIII в. може да се приеме за твърде възможно — тогава Миошич е обикалял из далматински селища, а у нас се повишава интересът към историческото минало.

Не трябва обаче да се изключват и „пренасянето“ на популярни в Хърватско и Сърбия песни. Освен покриващите се части на двата съпоставени тук текста

⁶⁰ Ел. Огнянова. Песенното богатство на Брезнишко, цит. ръкопис.

в подкрепа на това предположение са и други съображения. Вече бе отбелязана генетическата връзка между „Разговор угодни“ и „Летопис попа Дуклянина“. Успоредна популярност на този средновековен паметник сред българите преди Зографската история, и то в степен, която да позволи използването му като източник за народно творчество, е твърде съмнителна. Мотивът за Владимир и Косара не е застъпен също в старобългарската литература — нито в познатите хроники и летописи, нито пък в легенди и друг вид произведения. В светлината на такива данни песента „Владимир и Косара“ може да се окаже в основните си части вариант на „Писма од краља Владимира“. Това е логично още и поради обстоятелството, че разказът за Самуил и наследниците му е повлиян значително от съответната песен в „Разговор угодни“.

Труден за разрешаване е и въпросът за края на българската песен. Единствено тези стихове отразяват съдбата на Косара след омъжването ѝ с Владимир, единствено в тях Самуиловата дъщеря бива умъртвена. С какво да обясним такъв завършек и кои по-точно мотиви са го наложили в съзнанието на певеца? Елена Огнянова дава предимство на няколко съображения, три от които се свеждат до следното: 1. Неблагодарността е „стара като самия живот“ и често на доброто „се отговаря с непризнателност и зло“; 2. Певецът „избира този завършек символично — в скоро време Самуиловата държава се разпада и начева гръцкото иго“; 3. Певецът „събужда съчувствие към героинята, която остава неопенена от своя възлюбен — толкова често явление във всекидневния живот“.⁶¹

Третото предположение стои твърде настрана от текста на песента и отразените в нея мотиви. Първите две имат здрава фолклорна основа, но не трябва да се изключва ролята и на определени ситуации в историята на българо-сръбските политически отношения. Вероятно под тяхно въздействие въпросните стихове са възникнали на един по-късен етап като „продължение“ или преправка на създадената вече песен „Владимир и Косара“. Така подсилената отрицателна характеристика на Владимир не само се отличава напълно от хърватския вариант, но и „приближава“ песента до нова представа за нейния исторически сюжет.

* * *

Приликите и различията, за които става дума, водят към твърде съдържателния от научно гледище въпрос за възприемането на „Разговор угодни“ в българската историческа и художествена литература. Рецепцията на Миошич в България обхваща един сравнително дълъг период — от 60-те години на XVIII в. до наши дни. Фактите, с които тя се характеризира най-пълно, очертават три етапа. Първият етап се простира от средата на XVIII в. до 30-те години на XIX в., когато определящо значение за обхвата и насоките на осъществяваните нов тип взаимодействия между българския национален развой и европейските култури въобще имат актуални тогава културно-исторически критерии. Вторият етап завършва към 60-те години на XIX в., когато отделни части на произведението се усвояват в зависимост от идейно-естетически принципи и нужди на новата българска литература. Третият етап започва в края на XIX в. и продължава до наши дни: „Разговор угодни“ се разглежда в българската наука за Възраждането и в българското сравнително литературознание.

⁶¹ Е. Л. Огнянова. Песенното богатство на Брезнишко, лит. ръкопис.

⁶² Б. Пенев, П. Р. Славейков. Преводна и подражателна поезия. — Пер. сп. на Бълг. кн. др., XVII, г. XVIII, 1906, св. 3—4; Ю. Трифонов. Зографската българска история. — СпБАН, кн. IX, 1940; Б. Ангелов. Съвременници. . . , цит. изд., ч. I, с. 136—145; С. Баева. Петко Славейков. . . , цит. изд., с. 138—145.

Най-много вниманието на българските учени е привличала рецепцията на Качичевата творба у нас през първите два етапа, а най-големи заслуги за изясняването ѝ имат Боян Пенев, Юрдан Трифонов, Боню Ангелов и Соня Баева.

Главните отличителни особености на основното за първия етап проличават още в Зографската история — първото българско съчинение, поставено в пряка генетическа връзка с „Разговор угодни“.⁶³ Характерното тук е донякъде и парадоксално. Непознатият автор не възпроизвежда обособено съответни пасажни или данни от собствено историческата част на Качичевата книга, а се ръководи по песните в нея — предимно „Писма од краља Владимира“ и „Писма од краља Басилица“. В сравнително обширния очерк за Самуил и наследниците му се казва: „... и баше долматинската краља оу тавниѣх постави, и възлюбѣла баше дщи его Косара, и оумолиѣща своего и संबоди ѣ и даде ему старейшаго дщер Косарѣ в женѣ, и ѡдаде емѣ паки кралевство, и честно проводи оу Далмацию...“ Приведените данни за Самуил и неговото царуване е могло да бъдат почерпани и от други източници. Преданието за трагичния край на Владимир, който според Дукляновия летопис дошъл при Иван Владислав и бил убит от него, в Зографската история придобива обратна версия, различаваща се и от казаното в „История славянобългарска“, именно: „... . тогда Никифор кесар посла того Владислава оу Сербію, и престѣпи клѣтви и оуби краља сербскаго Владимира зѣта Самѣилова и ѡкорони сѣ за цара болгарскаго той Владислав...“⁶⁴

Важното занас е, че през 60-те години на XVIII в. „Разговор угодни“ вече се ползува (в оригинал или кирилска транскрипция) в атонските манастири и там навярно с нея се запознал съставителят на първото след „История славянобългарска“ историописно съчинение. По-късно книгата бива използвана заедно със „Стематография илирикум“ на П. Р. Витезович, „Стематографија“ от 1741 г. и други подобни издания.

Ценно свидетелство в това отношение представлява Еленският препис на Паисиевата творба. Към текста за Крум и Самуил тук са прибавени в „превод“ на български език „Писма до Оруна и Ницефора“ и „Писма од Владимира“. Двете песни са включени само като илюстрация и те не са довели до никакви вътрешни промени в преписа на „История славянобългарска“. Книгата обаче е дала повод на Дойно Граматик да прибави два пасаж за Самуил, които взима „от друга история“, т. е. от „Разговор угодни“⁶⁵. По-важно е, че нашият книжовник е впечатлен от цитираните вече размисли относно поробването на България и липсата на съгласие между отделните владетели. В пряка зависимост от тях е следната негова добавка: „ѡ безѣмѣ ихъ, ѡ зависть, сички ишѣха да са цри и господари, а сега сички тѣрски робие и говедари...“

Наред с тези добавки интерес за нас представляват промените в текста на двете песни, показателни именно за културно-историческите критерии на извършваната адаптация. Първите седем стиха са дословен превод, а осмият (пояснението за Самуил „који бише рода словинског“) е изпуснат; следващите 12 стиха (въпросите на Косара към Владимир) са преведени свободно и не в същия ред, някои от тях са изоставени, но смисълът им е запазен; последваият отговор на Владимир е сбит, като са съкратени и много сполучливи от художествено гледище стихове; същото важи изобщо за диалога между Косара и Вла-

⁶³ Наличието на такава връзка пръв отбелязва Ю. Трифонов в цитираното по-горе изследване. Той споделя своите съображения относно разпространението на Качичевата книга в кирилска транскрипция (там, с. 31—32).

⁶⁴ Цит. по Йордан Иванов. Български старини из Македония. Под ред. на проф. Боню Ангелов и проф. Димитър Ангелов. Фот. издание. С., 1970, с. 636.

⁶⁵ Текста вж. у Б. Ст. Ангелов. Цит. труд, с. 136, 138.

димир, Косара и Самуил: очевиден е стремежът на „преводача“ да отстрани подробностите, като запази логическата връзка и „достоверността“ на събитието. С оглед на това той е съкратил почти напълно стиховете, които предават възвращенията на Косара и обмисления от нея начин да измоли великодушното на своя баща. Но за да запази и даже подсили чара на нейния образ, жеста на Самуил, вътрешната радост на Владимир и въобще свойствения за песента хуманистичен подтекст, българският автор възпроизвежда дословно (на места и разширено с нови краски) освобождаването на Владимир, възвръщането на кралския му сан и сватбеното тържество.

Такива почти са и различията в превода на „Писма од Оруна и Ницефора“. В същност в случая имаме един дословен препис-превод с частични съкращения, показателни за т. нар. „културно-исторически критерии“ на възприемането. Дойно Граматик е изоставил от оригиналния текст само ония стихове, които приписват на Крум мът и спрямо населението („се исиче, нико не утече“), както и стиховете за неуспешните едногодишни битки за превземането на Цариград:

На грчку је земљу ударио,
градове је много освојио,
пак отиде у бјелу Цариграду
тер га бије са четири стране.

Био га је годиницу дана,
ал Цариград освојит не може.
Диге войсуд изпод Цариграда
пак отиде у земљу булгарску.

Частични промени има и в края на текста — българската редакция изпуска подробностите относно изготвянето на символичната чаша и свързаните с това хански нареждания, като предава обобщено нейното предназначение.

Когато в началото на 40-те години Петко Славейков прави по този препис свой препис на „История славянобългарска“, той включва само песента за Крум, като изоставя песента за Владимир и Косара. Външно погледнато, Славейков се придържа към редакцията на Дойно Граматик и неговите историко-патриотични съображения. Но допуска и отклонения, които говорят за осъзнато въвеждане на условни художествени критерии. Техният смисъл се разкрива цялостно в по-нататъшната литературна практика на писателя, проличава обаче ясно и сега в отношението му към песента за Крум.

Едни от промените в Славейковия препис на творбата са от правописно и езиково естество: хвалио се вместо фалио, все, все вместо све, к е с а р вместо ц е с а р и т. н. Те са и най-много на брой — трябвало е да се отграничи преводът езиково от оригинала. Но има и текстуални промени, които подсилват българския характер на превода и неговото строфично оформяне. Ето само едно четиристишие, в което подчертаните изрази показват смисъла на измененията:

В еленския препис:

И господом своим напиаше;
све оу здравле крѣне цесарева:
Кой ма чѣе, на част нека мѣе,
немѣ песню, мене чаша вина.

В Славейковия препис:

И господом своим напиаше,
все оу здравле цесарева:
Кой ме чуе, нека мѣ е на чест,
немо пѣснь, мене чаша вина

И още една особеност в преписа на Славейков: единствено тук срещу всеки отделен стих начеващият поет е поставил почти непонятни за нас знаци и числото 2, а в началото — пореден номер след всеки втори стих, от 1 до 27. Например:

1. Хвалило се кesar Никифору. 2
у бiелу граду Цариграду. 2
2. Сокупику силну войску мою. 2
От востоку лепо до запада. 2
3. Поробику равну Болгарию. 2
погубику краля болгарского. 2
4. Майка му кем конем погазити. 2
жена му кем за роба отвести. 2

Може да се предположи, че това са своеобразни означения на Славейков за особености на стиха. Макар и твърде слабо, в цитирания по-горе препис проличава едно по-самостоятелно отношение към стихотворно произведение от друг автор. Показателни сами по себе си, промените от такъв характер не отменят свойствените за оня етап културно-исторически критерии и не са знак за последователно възприемане на художествени изисквания в обширната област на преводи, преработки и побългарявания. Доказателствата от такова естество са от по-ново време.

Както се знае, „Пъснь за царя Круна. . .“ задържа задълго вниманието на Славейков. Няколко години по-късно той написва по неин мотив стихотворението „Първа здравица“, за което дава следното пояснение: „Настоящата песен е едно от първите ми съчинения и преводи от сръбски из 1848 г.“⁶⁶ Изпосле аз я бях преправил, но като изгоря последният текст, намерих настоящия превод у одного у старите си приятели и го обнародвам така, както си е, без да го поправам, за спомен на първите им книжни трудове.“⁶⁷ Съпоставката на стихотворението с „Пъсень за царя Круна. . .“ показва убедително, че то не е преработка на патриотично-романтичната песен за цар Крум, както например е предположил Боян Пенев.⁶⁸ Първата строфа напомня цитирания вече първи куплет от „Пъснь за царя Круна. . .“ само по основната идея на песента:

Похвалил се гръцкий цар Никифор
в Бяла града, ширин Цариграда,
похвалил се, люто се закали:
„Туй, що думам, то ще и да стане,
аз ще ида в равна България,
да я сравня със земята равно,
да поробя и старо и младо,
да погубя самин крал Каран,
майка му ще с коня си да стъпча,
а жена му робиня ще взема. . .“⁶⁹

Значителни са и отклоненията от оригинала в следващите строфи на стихотворението, което говори за самостоятелния творчески подход на Славейков към предложения му исторически мотив. Той не спазва нито метриката на стиха, нито пък се придържа строго към текста на оригинала, а внася съвсем свободно редица нови моменти, подсказани от достъпната му историческа литература. Авторът на „Първа здравица“ цели преди всичко патриотично да въздейства върху читателя, да възпее в духа на своето време по-непринудено един героичен момент от историческото минало на българския народ и в немалка степен успява да постигне това. Славейков, който още в 1842 г. нанася повече или по-малко значими промени в текста на „Пъснь за царя Круна. . .“, сега пре-

⁶⁶ Писано вероятно преди 1848 г. заедно с ония 54 стихотворения, които Славейков е превел от сръбски език.

⁶⁷ Вж. бел. за стихотворението в: П. Р. Славейков. Избр. произв. Подбор, редакция и бележки на Цветана Македонска, т. I, 1954, с. 361.

⁶⁸ Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. I. С., 1976, с. 195.

⁶⁹ П. Р. Славейков. Цит. изд., с. 49 (вж. и бел. за същото стихотворение).

сътворява същата песен в произведение на български език с ярко изявена патриотично-романтична интерпретация на познатия исторически мотив.

Соня Баева, която разглежда същото стихотворение в сравнителен план, набляга на важни негови особености: „Славейков придава на своя превод национален колорит, съчетава обезглавяването на Никифор с максимата „Който копае гроб на другите, сам пада в него“, ⁷⁰ внася свойствени за времето борческо-патриотични настроения и пр.“ „Така заляга в народното съзнание — пише тя — легендарният образ на тоя цар — образ, който води началото си от стихотворението на далматинския поет Андрия Качич Миошич и старите славянски летописи.“ ⁷¹ Иначе казано, П. Р. Славейков въвежда художествени критерии за възприемането на песента, който в още по-голяма степен определят идейно-естетическата концепция на последвалите произведения за Крум в българската литература.

Възниква въпросът: защо в 1842 г., когато завършва преписът на „История славянобългарска“ и нанася посочените изменения в песента за Крум, начеващият поет буквално пр е с к а ч а „Писма од Краля Владимира“? Изключвам случайното пропускане или незабелязване на текста. Склонен съм да приема обратното: още тогава той е почувствувал подтик към собствена интерпретация на голямата тема, което не е могъл да постигне с каквито и да било формални отдалечавания от оригиналния текст на песента. От една страна, допълнително събраната историческа информация, а, от друга, обогатяването на литературното самообразование и самочувствие на поета в годините на Кримската война го довеждат до възстановения от Соня Баева цикъл историко-патриотични поеми и стихотворения, включващи поемата „Самуилка“. Тези и подобни на тях творби в българската литература означават хронологическите и стиловите белези на един нов етап — етап на самостоятелна художествена позиция спрямо историческата тема. Възприемането на „Разговор угодни“ у нас до 40-те години на миналия век се преплита тясно с формирането на такава позиция и придобива чрез нея относително завършен вид.

И така: връзката на „Разговор угодни“ с историзма на XVIII в. въобще и с българския културно-национален развой специално е многостранна. Произведението не претърпява развитие като модел в собствения смисъл на думата. Но то характеризира типични за времето форми на взаимодействие между фолклор, история и литература: пряката в началото зависимост на художествената от историческата концепция и самостоятелната по-късно художествена интерпретация на историческата тема. През XVIII в. хърватски писатели създават и други такива творби, но ни една от тях не обхваща така пълно до връзката на историзма с българската литература, както „Разговор угодни“ с възпетите в нея моменти от историческото минало на българите.

⁷⁰ Тук не става дума за религиозния подтекст на тази сентенция, а за подчертано съобразяване с истината за отхвърленото от Никифор предложение на Крум да се прекрати войната и сключи мир. (Подробно за предложението на Крум и обезглавяването на Никифор вж. В а с и л З л а т а р с к и. История на българската държава през средните векове. Т. I, ч. I. С., 1970, 332—337.) Преработката на Славейков „Сам Каран му главата отрязва, високо я на вила набоди“ (вместо „на сабя“ — според оригинала) е по описанието на събитието в Паисиевата история: „... Българите убили тук цар Никифор. Крум заповядал и натъкнали главата Никифорова на вила за показ. . . да помни всеки, че е победил гърците. След това заповядал да я обковат със злато и направил от нея чаша. Когато Крум имал голям пир, пиел с нея вино с българските велможи.“

⁷¹ Вж. подробно у С. Баева. Цит. труд, с. 140, 143, 145.

АНДРИА КАЧИЧ МИОШИЧ ЗА ИСТОРИЧЕСКОТО МИНАЛО НА БЪЛГАРИЯ

(„Разговор угодни народа словинскога“)

Илия Конев

През 1756 г. хърватската литература се сдобива с едно забележително по тематика, форма и въздействие произведение: „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ („Приятен разговор за славянския народ“). Строго погледнато, забележително то става три години по-късно, когато Андрия Качич Миошич го издава повторно. Сега той чувствително разширява съдържанието му — включва нови исторически хроники и песни (в това число материалите с български исторически мотиви), допълва текста на печатани преди песни, бележки и очерци, написва нов предговор и в него представя по-точно преследваната с труда национално-патриотична и общославянска задача. В сравнение с първото издание, което обхваща всичко 96 печатани страници, второто има 530 печатани страници и това дава ясна представа за допълнително извършената работа.

Книгата е забележителна в няколко посоки. Най-напред поради факта, че с поместените в нея произведения авторът ѝ обединява фолклорни, исторически и художествени представи за миналото на група славянски — „илирийски“ — народи; пример е за „смесване“ и успоредна изява на свойства за история, фолклориста и писателя стилови похвати. Оттук и обстоятелството, че редица общи въпроси на фолклора, историята и художественото творчество са били изяснявани и продължават да бъдат разглеждани в най-тясна връзка с „Разговор угодни народа словинскога“.

От друга страна, произведението характеризира важен етап в развитието на хърватската литература — третата четвърт на XVIII в., когато според М. Комбол поетичното творчество в Хърватско „спаднало на ниска степен и преобладавал стремежът към просвещаване на широките народни слоеве, към оживяване на патриотичното в историята“¹. Тогава и почти до края на XIX в. „Разговор угодни“ въздействува трайно върху духа и възпитанието на хърватския народ, а в определена степен и върху развитието на хърватската художествена литература. Неслучайно то е наречено „първа хърватска общонародна книга“².

Все в такъв план следва да се има пред вид и широкото извъннационално значение на този историко-литературно-фолклорен труд. Наскоро след второто му издание той се разпространява във всички южнославянски страни,³ като на-

¹ М. Комбол. *Poviest hrvatske književnosti do preporoda*. Zagreb, 1945, s. 350.

² В. Водник. *Povjest hrvatske književnosti*. Zagreb, 1913, s. 335.

³ В своя предговор по цит. изд. на „Разговор угодни“ Т. Матић е означил библиографски общо 36 издания и преписи на произведението в Хърватско, Сърбия и другале (вж. там, XIII—XIX). За същото вж. още: Т. Матић. *Jzdanja Kačićeva „Razgovora ugodnoga“*. — *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 1934 knj. 38, s. 274—281.

всякъде в тях привлича вниманието на изтъкнати книжовници, историографи и фолклористи. Придобива известност също в Италия, Франция, Германия, където е забелязан и популяризиран от А. Фортис, Й. Херлер, П. Мериме и др. Значителен факт е също неговото ранно проникване в Русия в кирилска транскрипция. Б. Ст. Ангелов пръв съобщил за два такива преписа (единият в библиотеката „Салтиков-Шчедрин“, а другият — в Академичната библиотека, също в Ленинград),⁴ които е възнамерявал да разгледа в „специално изследване за Андриа Качич Миошич“⁵. Впоследствие М. Мулич даде подробни разяснения за втория препис,⁶ а В. Милинчевич анализира обстойно съдържанието на първия препис, като разяснява и неговото двойствено значение — за известността на „Разговор угодни“ въобще и за руско-сръбските културни взаимоотношения.⁷

Особен интерес за нас българите представлява пряката връзка на „Разговор угодни“ с преобразователните процеси в родната ни култура през втората половина на XVIII и началото на XIX в. След „Стематография“ на П. Витезович тя е втората творба на хърватската литература от онова време, която се слива с българската историопис, литература и фолклор, изпълнявайки в тях градивна роля чак до средата на миналото столетие. Значението ѝ в тази насока се подсилва и чрез нейното въздействие върху онези хърватски и сръбски писатели, като Доситей Обрадович, Вук Караджич, Петър Прерадович, Иван Кукулевич-Сакцински, Иван Цар, Йован Стерия Попович и др., които в своето творчество засягат българското минало твърде чувствително. Следва специално да се упомене благотворното ѝ влияние върху Вук Караджич, Иван Кукулевич-Сакцински⁸ и босненеца Стефан Веркович, чиито заслуги към българската култура са огромни. Още преди да се установи в Македония и по време на дългогодишния си престой там, Веркович се учи от илирийския историзъм и патриотизъм на Миошич, нарича го „илирийския Омир“.

Забележителна е тази творба и с оглед на значението ѝ за развитието на илирийската идея в Хърватско и останалите южнославянски страни. Колко силно е обаянието на автора ѝ като патриот и личност от общоилирийска величина, показва познатата ода на П. Прерадович от 1860 г. „Пјесма посланица Андрију Качићу Миошићу“. В нея се казва:

Разговор твојим угодниме
угодно роду си са висине,
Разпјевао прошасту му тмину
На забаву свео му истину.

Низ брегове и котаре равне
Пјевају све јунаке славне
И како си опјевао их тада,
Тако оште пјевају се сада.

Твоје пјесме врт су твога рода,
Сваком мио, сваком пун угода,
Цио народ по њем купи биље
За лјек биље, за накит ковиље.

⁴ Б. Ст. Ангелов. Съвременници на Паисий. . . , С., 1963, ч. I, с. 143.

⁵ Пак там.

⁶ М. Мулич. Качићев „Разговор угодни“ у једном ћирилском пријепису из XVIII вијека. — Филолошки преглед, 1968, I—II, с. 99—106.

⁷ В. Милинчевич. Трагом наше баштине. Открића из књижевног наслеђа. Београд, 1977, с. 7—34. Авторът публикува текста и стихотворението, посветени на княз Григорий Александрович Потемник, изнася свои съображения относно автора на преписа и дава решение на други конкретни въпроси.

⁸ М. Štepec. Utjecaj Kačićeve pjesmarice na Vuka i na Preradovića. — Vienac, XXII

Споменик су теби наше груди,
Стан живота неумрлих људи:
Ту нам живиш — ту нећеш умрјети,
Док је Слави слава у памети.

В малко по-друг аспект подобно значење имат и произведенията му с мотиви от миналото на българите, на първо място драмата „Крали Марко“ и поемата „Владимир и Косара“, които са в тематична връзка с „Разговор угодни“⁹.

* * *

Тези особености на книгата предопределят както отдавна оформените оценки за нея, така и периодически възобновявания до наши дни научен интерес към специфичните въпроси, които тя поставя. „Разговор угодни“ е поместена в поредицата „Стари хърватски писатели“, а М. Комбол я разглежда в труда си „История на хърватската литература до Възраждането“. Кодирането на творбата в хронологическия развой на процесите до Възраждането не е основание съдържанието и характера ѝ да се определят единствено с идейно-естетическата класификация на тези процеси. След като пояснява патриотичните тежнения в произведението на Филип Грабовач от 1747 г. „Cvit razgovora i jezika ilirič koga aliti rvackoga“, Томо Матич изтъква: „Нямаме обаче право такива изказвания за поданическа вяност към Млека да измерваме с мярката на модерния национализъм (националната идея — бел. м.), който търси за своя народ културна и политическа независимост и единство, защото XVIII в. още не е познавал такъв национализъм (курс. м.).“¹⁰

Далече съм от намерението да разглеждам подробно основанията и традиционността на изложеното гледище. Позволено е обаче в случая да се наблегне повече на упоменатия патриотичен компонент. Родолюбивите настроения на автора са многопосочни, определят замисъла на творбата и нейната концептуална основа, обществената ѝ съдба. Под булото на „поданическа вяност към Млека“ Грабовач осмива чуждопоклонството на отделни свои сънародници и прославя миналото на Далмация от позициите на осъзната патриотична идея за народностен прогрес:

Dalmacija, kruno svita,
eto spavaš puno lita.

.....
Što si tako doli pala,
u zemlju se ukopala?
Kamo tvoja prva slava,
gdi bijaše majka Lava?
Nevernici sad te gaze.
Što si bila to ne paze.¹¹

Както се знае, Грабовач е бил арестуван, а книгата му — публично изгорена, поради което от нея са запазени само няколко екземпляра.¹² Примерът не говори само за една средновековна религиозна инквизиция над книгата. Но и за инквизиция над пробудената патриотична мисъл, която проличава и в други части от втория дял на произведението и главно в поместените там материали за миналото на илирийските народи.

⁹ Емил Георгиев. Български образи в славянските литератури. С., 1969, с. 81—86.

¹⁰ Т. Матич. Život i rad Filipa Grabovca. Stari Hrvatski pisci, Knj. XXX. Zagreb, 1951, s. 12.

¹¹ Пак там, с. 16.

¹² Пак там.

Езиковите, идейно-тематичните и стилските качества на „Разговор угодни“, които отличават нейния автор като човек на новото време, са несравнимо по-силни и повече обособени. Съществени в това отношение са неговото родолюбие и демократизъм, разбирането му за ролята на историческото съзнание като фактор на националната съвест и свобода, усърдието му да разпространява знания за славянското минало в достъпни за широките маси форми, национално-стимулиращото въздействие на произведението върху обществената мисъл в Хърватско и останалите южнославянски страни. Естествено този тип патриотизъм не обхваща пряко идеята за националнополитическата и културна независимост на хърватите. Но той води към тази идея и е част от нея. Ето защо, ако характеристиката на М. Комбол (хърватската литература през XVIII в. е литература без обновяване) и твърдението на Т. Матич („Такъв национализъм нашият XVIII в. още не познава“) са верни по принцип, правилно е да се каже, че „Цвйт разговора“¹³ и най-вече „Разговор угодни“ допринасят да се преодолее инерцията в една от най-главните ѝ посоки — историческата и идейно-естетическата.

Научната литература за А. Качич е огромна. Ядрото ѝ образуват изследванията относно многообразната връзка на „Разговор угодни“ с историята, песенния фолклор и художествената литература. Въпреки че опитът на писателя да въздигне понижения през XVIII в. в Хърватско култ към историческото познание, е бил изтъкван винаги,¹⁴ с по-голямо внимание е проучвано отношението му към народопесенната традиция. Дори се забелязва тенденцията книгата да се определя жанрово като „песмарица“¹⁵ в зависимост от поместените в нея епически песни, което не е напълно оправдано.

От 70-те години на XVIII в., когато се появяват ранните критически оценки на Алберто Фортис и Иван Ловрич (последният поставя пръв въпроса за точността на възпроизведените в „Разговор угодни“ народни песни),¹⁶ та чак до наши дни, когато изясняването на тази взаимовръзка все още не е завършено, специалистите се стремят да отграничат напълно оригиналното от „привнесеното“ в произведението.¹⁷ Този продължителен изследователски процес има своя история, която ще отразим в най-общи линии главно по две съображения. От една страна, процесът обхваща приноси и на българската историография за епохата, чиито интереси към личността и делото на Качич Миошич са изразявани почти системно от Б. Пенев насам. От друга, с постиженията си той опира до голяма въпрос за многообразните взаимодействия между история и литература в ранните периоди на Просвещението и националното възраждане в Югоизточна Европа.

¹³ Вж. обстойното проучване: Fra Karlo Eterović. Fra Filip Grabovac. Budi-telj i mučnik narodne misli u prvoj polovici XVIII vijeka. Split, 1927.

¹⁴ T. S m i ć i k l a s. Kačić prema historiju. — Vijenac, 1890, knj. 34; F. R a č k i. Andrija Kačić prema slovenstvu — пак там; S. B a n o v i ć. Utjecaj Andrije Kačića Miošića na neke pjesnike, književnike, političare i skupljače narodnoga blaga — пак там, 1926, knj. 12, 13, 14, 15; T. M a t i ć. Život i rad A. Kačića Miošića. — Stari hrvatski pisci, knj. XXVII, Zagreb, 1942.

¹⁵ B. М и л и н ч е в и ђ. Цит. труд, с. 7, 9, 10 и сл.

¹⁶ М. К о м б о л. Цит. труд, с. 352.

¹⁷ Вж. непременно: V. J a g i ć. Gradja za slovinsku narodnu poeziju — Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. XXXVII, 1876, с. 33—137; С т. Н о в а к о в и ђ. Откуд су постале гдјекоје народне пјесме. II. Качич у устима гуслара у Србији. — Наставник, III, Београд, 1892; P. K a s a n d r i ć. Andrija Kačić. Kritične bilješke. — Iskra, 1895, knj. 9—10, 21; F. K u h a ć. Andrija Kačić kao „pivač i guslar“. — Vijenac, 1890, knj. 34; Д. А. Ж и в а љ е в и ђ. Андрија Качић Миошић словински песник. — Летопис Матице Српске, 1892, књ. 171, св. трећа, књ. 172, св. четврта, књ. 173; 1893, књ. 174, св. 2; също: Kačić i srpski narodni guslari. — Bosanska vila, 1893, knj. 1, 2; D. Š u r m i n. Narodne pjesme i Kačić. — Vijenac, 1902, knj. 34; N. Z. B j e l o v a n i ć. Narodne pjesme i Kačić — пак там; G. G e s e m a n n. Cačić und das Volksliedstudien zur südslavischen Volksepik. Erste Folge. Reichenberg, 1926; T. M a r e t i ć. Gradja Kačićeva deseterca. Глас С. А., 1931, књ. 144; М. М и ч к о. Tragom srpsko-hrvatske narodne epike. Zagreb, 1951; D r. F r a J. Š e t k a. Fra Andrija Kačić Miošić i narodna pjesma — Zbornik za narodni život i običaje, 1954, knj. 38, s. 5—74.

Още през 70-те години на XVIII в., когато се появяват първите критични статии за Качич Миошич, биват подчертани почти едновременно както преклонението му към автентичното във фолклора, така също и неговата „авторска намеса“ в текста на съответни песни, т. е. „мистифицирането“ им. В 1771 г. А. Фортис определя песента за Кобилич и Бранкович като „пример на народна поезия, която една генерация предава устно на друга“¹⁸. Три години по-късно той публикува „Viaggio in Dalmazia“ (Венеция, 1774) и променя отчасти предишното си отношение, като подчертава: песните са народни, Миошич е събирач на народното творчество, но „в тази работа е показал малко вкус и още по-малко критерий“¹⁹. В книгата си „Observazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia“ (Венеция, 1776) И. Ловрич отива по-нататък: спира се върху историческото и поетическото значение на песните, но критикува Качич остро и се усъмнява определено в тяхната автентичност. В писмо до него от същата година Гашпар Виналич обаче застъпил обратното становище: авторът на „Разговор угодни“ не е извращавал историята и не е измислял „приказки“, подчертал още, че „поетът има право да се отклонява от историческата истина“²⁰.

И впоследствие, когато „Разговор угодни“ се изследва от много страни, подтикът към издирване на аргументи в подкрепа на двете становища (за и против автентичността на песните) идва от самия Качич. И то в един по-особен смисъл. В предговорите към двете издания на произведението и на отделни места в него народният писател е дал съответни пояснения, които се отнасят пряко до предмета на дискусията. От една страна, те потвърждават историческата и фолклорната („истинна“ според Качич) основа на „Разговор угодни“: за съставянето на произведението авторът използвал исторически документи („италиански, латински и хърватски книги, писма, свидетелства, статии...“) и народни песни; записвал ги по време на свои обиколки, когато „се скитал сам с гусла от Скадър до Задар, от Мостар до Котар“; макар и да не са във всичко правдиви, „Всяка песен има здрав темел от истина“, т. е. съгласувана е с историческите извори.

От друга страна, Качич не скрива „механиката на съгласуването“ и по-точно „намесата“ в текста на фолклорните творби. В предговора към второто издание отбелязва например, че то е разширено с песни за нови юнаци, които преди мубили непознати. Но по повод на песента „Писмо от града Задварја“ (включено е в друга редакция и в първото издание) изрично набляга върху факта, че съответните промени нанесъл след прочитането на исторически свидетелства и в съгласие с историческата истина. Предвидил сякаш и възраженията на читателите, породени от подобен род „преправки“ и „допълнения“ в духа на народната песен, той казва в своя защита:

—Ако ми, брате, не вярваш,
Ще те изпратя дипломи да четеш.
От босански крале написани,
от млетачки дождове потвърдени.

Който вярва, нека да вярва,
който не иска, нека да мирува.²¹

¹⁸ Т. Матиć. Предг. към цит. изд. на „Разговор угодни“, с. XXXVI.

¹⁹ Пак там, с. XXXVII.

²⁰ Пак там, с. XXXIX. Заслужава да бъде споменато тук, че като приложение към труда на Фортис е отпечатан пътеписът на поунгарчения славянин Антун Вранчич за пътуването му през 1553 г. от Будим до Дренополе. Освен за отделни селища авторът говори доста подробно за български носии — неговите наблюдения са едни от най-ранните свидетелства за бита на българите от онази епоха. (Вж. V. Jagić. Цит. студия, с. 114; също там и описаното от Герлах изпълнение на български народни песни, с. 117—119.)

²¹ Всички пасажии от „Разговор угодни“ са по цит. изд. на произведението и в мой превод.

Към „механиката на съгласуването“ пряко отношение имат и следните два откъса от предговора на второто издание: В „Разговор угодни“ — пише авторът — читателят ще намери „не реторика и поезия. . .“, а „една сграда, зидана върху здрави темели от истина“, чиито стени „са изкопани по настояването на сиромаха Милован“, т. е. на самия Качич. И още: „Казвам ти, читателю мой, за сведение, че аз не съм изготвил труда си за хора, които владеят латински и италиански език, понеже те знаят тези и много повече неща. . .: съставил съм го с цел да бъде той в полза на ония хора, които освен на славянски на друг език не умеят да говорят. . .“

Приведените пояснения на Миошич са отправна точка към всички последвали уточнения и по-големи приноси в изследването на „Разговор угодни“. Такова значение имат те например за Павел Шафарик, който още в 1838 г. отделя „чисто народните“ от „малко поизменените“ песни в книгата.²² Четири десетилетия по-късно Ватрослав Ягич прави опит да обоснове подробно и двете набелязани преди него становища. С такава цел той постига в 1876 г. няколко основни резултата: изнася малко известни данни за старинността на южнославянския епос и главно „много важното свидетелство на гръцкия летописец Григорий Никифор „за отдавнашен сръбско-български епос“; пояснява, че този епос съществувал „от преди епохата на турската инвазия“²³ и бил твърде жив по времето на Качич Миошич; илюстрира двойственото отношение на хърватската литература към епическата традиция: строгото придържане към автентичността на песните (Петър Хекторович) и приобщаването на лични стихове към техния текст (М. А. Релькович).²⁴

И двете линии се развиват отрано в Хърватско, още преди XVIII в. Но втората от тях, означавана обикновено с термините „деградация на фолклора“ и „дефолклоризация“, е повече типична за периода, в който се появява „Разговор угодни“. „Надарен с голямото изкуство на народната версификация“ — пише същият хърватски учен за Миошич, — народният певец прониква бързо и леко в изкуството на народните певци, вследствие на което „схрумал с ловка имитация да пригоди своите композиции към народния стих“. Тази „щастливо постигната вещина“ му помогнала в две посоки: да измени формата и да обогати съдържанието на народните песни (според истинността), а с помощта на познатите му исторически изследвания (не всякога точни) да запълни техните празнини така, че народът да би имал „цялата история на своето минало, изпята в единство с народните песни“.²⁵

Студията на В. Ягич е ценна и в друго отношение — тя ориентира вниманието на специалистите определено към конкретизирането на преработките и привнесено от Качич в епическите песни, към установяване на сходствата във всичките им подробности. Впоследствие Стоян Новакович придвижва напред въпроса за различията върху основата на формулиран от него критерий: „Народната песен винаги разработва един мотив. . . , който се развива непрекъснато до нейния завършек. . . Ако събитието, възбудило живо народната душа, има много страни, то всяка отделна страна народът ще възпява в специална самостоятелна песен.“²⁶

Забелязаното дава повод на Д. А. Живалевич да прибави от своя страна, че в преобладаващата си част Качичевите песни „възпяват повече събития, поради което започват обикновено с едно, а завършват с трето или пето събитие“²⁷

²² P. J. Šafarik. Bibliografický přehled sbírek slovanských národních písní. — Časopis společnosti vlastenského Museum. . . W Praze, XII, 1838, No. 1, s. 553.

²³ V. Jagić. Цит. ст., с. 112.

²⁴ Пак там. с. 117—119; вж. също М. Комбол. Цит. труд, с. 122—128.

²⁵ V. Jagić. Цит. ст., с. 132.

²⁶ Цитат по Д. А. Живалевич, цит. ст. — Летопис Матице Српске, књ. 172, св. 4, с. 106.

²⁷ Пак там, с. 107.

Разбира се, определящо значение за решаването на въпроса авторът придава на големите прилики. Най-важните от тях той вижда в съдържанието, формата и духа, особено в епитети като „бели двори, бојно копље, верна слуга, верна љуба, жарко сунце, јуначки мегдан, грозне сузе, света круна, светли царе, честити господа, ситан бисер, мрко вино, мрки вук, тамна тамница, танана кула“²⁸ и др.

Всички съпоставки от такъв род получават логически „завършек“ в студията на Йероним Шетка от 1954 г. Тя предлага най-пълното засега сравнение на Качичеви песни със съответни фолклорни творби, изнася допълнителни наблюдения относно възникването им и технологията на доказаните преработки.²⁹ Изводите на автора се свеждат до следното: едни от песните в „Разговор угодни“ са автентични, други преработени, а трети (не много на брой) — съставени от самия Качич. Обикновено в тях „само се разказва събитието или пък просто се изброяват юнаците“. Забелязаното предлага възможност — посочва авторът — „да се установят и онези народни песни или текстуални промени, които са възникнали по обратен път — чрез въздействието на „Разговор угодни““³⁰.

Такава е в най-общи линии еволюцията, която претърпява въпросът за разнородния характер на Качичевия епос и неговата историко-фолклорна основа. Уместно е да се отбележи тук още един резултат на специализираните проучвания: в хърватската литература естетическото съзнание е изявено далеч преди „Разговор угодни“ и се развива успоредно с фолклорното, като към средата на XVIII в. се стига до взаимодействието и взаимопроникването им в особени по своята същност литературни форми; както и в други южнославянски литератури, така и по принцип развитието не преминава през хронологически застъпващи се фолклорен, фолклорно-литературен и литературен стадий въпреки неизбежните преплитания помежду им. „Разговор угодни“ се предшества от фолклорни и собствено художествени произведения, които характеризират развоја на фолклорното и естетическото съзнание в хърватската литература; в нея дори се оформя и теоретичен възглед срещу „съчетаването“ на фолклорни с литературни произведения върху свойствена за двата рода жанрова, тематична и стилова основа.

Някои от приведените по-горе разработки на славистичната наука относно двойствената литературно-фолклорна природа на Качичевата творба и разпадането, деградацията или „дефолклоризирането“ на фолклора са пренесени в книгата на Б. Ничев „Увод в южнославянския реализъм“. „Народната песен — четем в нея — възниква като отражение на конкретно локално събитие. . . или от конкретна случка, или от друга песен чрез непосредственото ѝ вариантно развитие“, докато Качичевите — „в резултат от съзнателна работа на техния автор с чужди исторически извори“.³¹ В произведението на хърватския францисканец „техниката на обработката на материала е фолклорно-митологическа“³², самото произведение е „стилно нехомогенно“, „в самия начин на съществуването си Качичевите песни *вече носят първите признаци на дефолклоризацията на народната песен*. . .“³³ (курс. на Б. Н.). Така на „славянския Юг се ражда едно ново, нефолклорно-литературно естетическо съзнание“ (курс. м.).³⁴ Макар че всяка една от песните „съществува все още сама за себе си“, те са „момент от окрупняване епичните форми на славянския Юг“, това пояснява единството на книгата и „об-

²⁸ G. Gesemann. Цит. ст., с. 36.

²⁹ В тази богата аргументирана студия бележките под линия са около 800 на брой и те дават ясна представа за последователността на изследователския процес.

³⁰ J. Šetka. Цит. ст., с. 33.

³¹ Б. Ничев. Цит. труд, с. 76.

³² Пак там, с. 73.

³³ Пак там, с. 76.

³⁴ Пак там, с. 80.

щата и цел — да се предаде историята на героичните борби на южното славянство“.³⁵ И още един пасаж: у Качич „се срещат две форми на естетическо съзнание — фолклорното и *зараждащото се* (курс. м.) литературно“, или, с други думи — „два начина на художествено отражение (по достоверност и по вероятност“³⁶... докато у Паисий преобладава „нехудожественото (фолклорно-летописното)“³⁷, а „новото начало се проявява като отделни избухвания на „освежаващата пластичност“, по-близка до една начална литературна описателност, отколкото до фолклорната художественост“.^{38—40}

* * *

Като модел на литературна творба и „първа хърватска общонародна книга“ „Разговор угодни“ представлява наред с всичко друго форма на взаимодействие с историята и историописта. Макар че все още не е изследвана така подробно, както връзката на произведението с фолклора, тази зависимост има също принципно и конкретно историко-литературно значение. Особено показателни в това отношение са наблюденията върху второто издание от 1759 г. Вече бе подчертано, че то отразява широко резултатите от „проучванията“, които писателят извършва в областта на историческата наука и документация: изменя и уточнява текста на голям брой песни; включва нови (създадени от него) с цел да обхване миналото на всичките южнославянски народи, описани вече от летописци и учени; (обикновено по образец) кратки исторически хроники и персонални очерци за отделни страни, народи и владетели.

Следва да се отбележат два момента: 1. В много от песните на историческата истина е отредено основоположно място в следния смисъл: тя е един от главните критерии, по които народният писател уточнява и допълва песните; 2. Историческата истина предопределя възловите идейно-тематични оттенъци в „Приятен разговор“, като му придава и смисъла на поучителен за поколение разказ. Това е много съществено за анализа и оценката на самото произведение.⁴¹

То пояснява и разновидностите на самата взаимовръзка, които се свеждат до следното: 1. Историята като източник на информация; 2. Историческата информация като ръководно начало на дефолклоризацията там, където тя е налице; 3. Идеино-тематично съгласуване на историческата хроника, епическата и авторизираната народна песен в цялостната композиция на произведението; 4. Самостоятелни исторически жанрови единици.

Първата разновидност засяга всички основни линии на „Разговор угодни“, идеала и творческите критерии на писателя. Тя обхваща темата и образите на отделните песни, езика и постигнатото индивидуализиране на героите, историческите възгледи и естетическия идеал на Качич Миошич. Почти нищо тук не е извън достъпната му историческа литература, което само по себе си определя връзката на историческата информация с фолклора и особено с дефолклоризацията. Главното в случая е в посоката на движението. Измененията в текста на отделните песни, характеристиката на събития и владетели, езикът като средство

³⁵ Б. Ничев. Цит. труд, с. 85.

³⁶ Пак там, с. 75.

³⁷ Пак там, с. 74.

^{38—40} Пак там, с. 73, 74, 75.

⁴¹ Необходимо е да припомним относителния характер и обем на историческата истина във времето на Качич и в собствените му представи. Както в съчиненията на почти всички историци от онази епоха, така и в неговата творба се срещат неточности и грешки. Те обаче не са факт за произволно отношение на авторите към историческата истина, за разпространение на заблуди и произволно съставени хипотези поради липса на критичен поглед.

за персонализация и т. н. са подчинени на авторовото изискване за историческа достоверност и фолклорна правдивост. Макар да се придържа с единични изключения към десетосричният стих и свойствени за народния певец изразни средства (обращения, епитети, символи, дикция и пр.), Качич Миошич по правило не деформира историческата истина в съответствие с художествената и фолклорната представа за нея. Въпреки изявената самостоятелност на естетическото мислене на оня етап художествената литература и в Хърватско следва историята, без все още да има свое оформено естетическо отношение към нея. Ето защо и взаимодействията между двете форми на общественото съзнание по принцип и в разглеждания модел по-точно са, така да се каже, *н а ч а л и н и*, т. е. без утвърдена позиция на втория компонент — литературата.

Третата и четвъртата разновидност са конкретизирани в разнородната жанрова структура на „Разговор угодни“. Първата от тях се свежда до „исторически справки“ в проза към текста на съответни песни. В тях обикновено се излага същината на темата и развитието на сюжета. Всяка една от бележките и следващата ги песен образуват тематично обособено единство на жанрово разнородни единици. Последната, четвърта по ред разновидност, засяга собствено историческите дялове на творбата. Става дума за историческо четиво, което в повечето случаи няма непосредствено литературно и фолклорно покритие в „Разговор угодни“. И да отсъства от съдържанието на книгата, това не би се отразило чувствително върху предназначението ѝ. Включени обаче в нея, хрониките подсилват народностно-образователната и възпитателната ѝ роля; в един по-друг план те свидетелствуват пряко за стилови сходства, произтичащи определено от идейно-тематичната общност на историята, фолклора и литературата.

Доколко всичко е така, показва дори само българският дял на „Разговор угодни“. Той обхваща и трите свойствени за книгата жанрови форми — историческата справка, народните и мистифицирани песни във фолклорен стил, историческата хроника за страни, събития и личности. Такива са: 1. „Писма од краља булгарскога“, „Писма од Оруна и Ницефора“, „Стипан Урош, краљ словински XVIII“; 2. Пояснителните бележки към тях; 3. Очерците на 29 български владетели и 3 полководци.

Към изпълнението на своята задача Качич Миошич тръгва от достъпната му историческа информация и тогава изпълнявани народни песни. Това двойствено начало е обособено и може да бъде очертано в отделните части на книгата. За собствено-историческите текстове Миошич черпи сведения от „Летопис попа Дуклянина“, книгата на Мавро Орбини, „Цвет разговора“ на Филип Грабовац, различни хърватски, италиански и други подобни източници. Очевидни са и отличителни за подхода му особености: без да е историк по формация, съпоставя данните и си изработва свое отношение към тях. Общо взето обаче, остава му чужд критицизмът като черта на новия по време и метод историк. Неговата хроника за България няма оригинален характер и не доразвива източниците, не внася никакви уточнения в българската история. Същото важи и за останалите хроники в книгата. Главното за Миошич е да представи българите или сърбите като славянски народ да отрази водени от тях войни, да отбележи владетелите и основното за царуването им, да изрази като славянин и просветител-хуманист вътрешно несъгласие с робството.

Понеже „Летопис попа Дуклянина“ и „Царството на славяните“ са разглеждани в българската историческа литература, ще се спра тук накратко върху „Цвет разговора“. Това произведение на Грабовац е сред основните по значение извори на Миошич. То му влияе в определена степен и като модел — съдържа стихотворни преработки на исторически и фолклорни мотиви, „следи од данни за отделни илирийски народи, летописни сведения за развитието на света преди

и след раждането на Христос. Въздействието на творбата върху предмета и композиционното оформяне на „Разговор угодни“ е безспорно.⁴²

В нея именно Миошич е намерил отделни пасажи и факти за готи, визготи, сармати, праславяни и вандали, които били войнствени и много издръжливи, та никой не могъл да ги победи. Също за обхвата на „цяла Илирия“, която съставлявали „Сервия, България, Трация, Расия, Босна, Далмация, Кроация и останалите краища“, но тях не споменава поименно.⁴³ След казаното за смъртта на крал Людовик и възкачването на унгарския крал Шигишмондо той прочел следното за 1383 г.: „Преди това не е могло да се види турчин в България, нито в Унгария. Умря цар Мурат първи, на негово място е поставен синът му Баязид първи, който бе силно обзет от амбицията да разпростре властта си на земята. Вдига голяма войска, тръгва срещу християнството, затрива и поробва България и Влахия, замисля да отиде във Влахия.“⁴⁴ Все там прочита срещу годината 1396 за предупреждението на крал Шигишмондо към Баязид да „не влиза в България“, а също за историческата битка при Никопол и окончателното поробване на България, отнесено погрешно към 1443 г. Датирането е по начало неточно и противоречиво — в пасажа за Сюлейман Грабовоц отново говори за Никополската битка, разбиването на християнската войска и поробването на „много земи, градове“, но всичко това вмества в хрониката за 1360 г. Вниманието му ще да е привлякна особено много бележката за южнославянските юнаци „Новак, Радивой, Милош Кобилич, Марко Кралевич и много други. . .“. Текстът за Кралевич Марко гласи: „Марко Кралевич е от България, в нито една книга не се казва, че е бил юнак, но се твърди, че не се придържал към нито един закон и е имал милостива жена; въпреки това той е живял така, както си искал.“⁴⁵

Качич Миошич подбира сведенията и дава по-подробни описания за Симеон, Крум, Самуил, Иван Асен. Свойствен за него е стремежът към достоверни и образни отчасти характеристики на лица и събития. За хан Крум например казва, че „бил много жесток и сръчен, тъй като навсякъде печелил, а никой не е могъл да го победи“. Иван Асен е „добър и преествен български цар“, а „Тертер — „снажен български витез“; Иван пък е — „не по-малък неприятел на гърците от своите братя Петър и Асен“; Тертер се възкачва на престола с „голяма веселба, но понеже незаконно взел царската власт, . . . цялата му веселба се превърнала в плач, тъй като татарският крал, наречен Нога, влязал в България с голяма войска“, а Тертер забягнал в Адрианопол и там „умрял от тъга“.⁴⁶

Показателни са и личните вмесвания на автора, опитът му да обобщи историческата поука и да се издигне до по-обхватни характеристики. Въпреки че последните са по принцип повече сполучливи в поетическите дялове на книгата, и сега някои от тях правят впечатление. Тук именно той е прибавил едно свое обобщение, което заслужава да бъде цитирано. С очерка за последния български цар и падането на България под турско робство Качич Миошич завършва посветените на българската история страници и пише:

„От тогава и до ден днешен България остана под турците.

⁴² Подробно вж. у: Stj. Banović. Tragovi Grabovčeva „Cvita“ u Kačićevem „Razgovoru ugodnome“. — Obzor. Zagreb, 1932; П. Шафарик, И. Сакцински и други изследвачи, а по-късно и М. Комбол приемат, че Ф. Грабовоц е написал и отпечатал през 1745 г. „Storia sugli Illirici“. Томо Матияч обаче (той издава съчиненията на писателя) съпоставя обективните данни и дава предимство на мнението, че в случая става дума за едно недоразумение. Според него Грабовоц е написал само „Цвит разговора“ с историографска част, но не и отделно историографско съчинение. Срв.: Томо Матић. Životi i rad Filipa Grabovca. B: Filip Grabovca s. Cvit razgovora naroda i jezika ilirickoga aliti rvackoga. — Stari pisci hrvatski, knj. 30. Urednik Josip Badalić. Zagreb, 1951, s. 10—11.

⁴³ Stari pisci hrvatski, kn. XXX, c. 192—193.

⁴⁴ Пак там, с. 233.

⁴⁵ Пак там, с. 261.

⁴⁶ Razgovor ugodni — цит. изд., 218, 226, 227, 229, 230.

Ето, мой читателю, къде се обърнаха българската слава и останалите славянски царе: враждата и неслогата между братя са означавали възход за отоманския род и гибел за славните царе. .⁴⁷

Така в същност историкът Миошич се разделя с един клон на славянския род и хрониката за него включва в голямата тема на своя „приятен (поучителен) разговор“. Издържана предимно в летописно-хроничен план и лишена от изследователски подход в приетия смисъл на думата, собствено историческата част на книгата има ограничено значение. Когато впоследствие става известна в България, неслучайно тя не предизвиква особен интерес и не се утвърждава като източник на българската историопис.

Но това е само една и в случая не най-важната страна на въпроса. Поставена в тематична и композиционна връзка с останалите части на „Разговор угодни“, тя има известно отношение към метода на Качич, към разбиранията и хуманистично-просветителските му цели, към неговите песни с български мотиви. Соня Баева обърна внимание върху по-големия брой на тези песни⁴⁸ — те са четири и две от тях (за Владимир и Косара, за Крум и Никифор) са получили по-широка известност. Интерес за нас представлява и песента „Стипан Урош. . .“ с това, че тя отразява определен тип отношения между сръбски и български владетели от Средновековието.

Строго погледнато, те са еднотипни произведения, каквито в една или друга степен са и всички останали творби в книгата. Силово са издържани изцяло в духа на народнопесенната традиция, но на отделни места съдържанието им е съгласувано определено и с историческата информация. С други думи, техниката на изграждането се повтаря: в началото писателят-певец набелязва темата или въвежда в нея; после разкрива събитието, като за целта използва диалога между исторически лица и свои частични вмесвания, служещи за връзка между отделните моменти; края на песента се покрива с историческата информация за събитието и се изчерпва с нея. Всяка една от песните има все пак своя вътрешна динамика, която произтича преди всичко от техния различен по съдържание предмет и оформяните от автора-певец представи за възпяваните герои и събития. Особено показателни за наличието на такава динамика са натуралистичното описание на отделни сцени, полюсните езикови квалификации, обрисовката на някои от героите и т. н.

Анализът на песните дава възможност въпросът за „създаването“ им да се разгледа в светлината на предхождащите ги кратки или повече обстоятелствени исторически справки. Едва ли може да се приеме изцяло наложилото се твърдение, че песните са изградени по предварително написаните и прибавени към тях „исторически справки“ в проза. По-вероятно се оказва обратното. Авторът се е ръководил по една разнопосочна работна схема, което и му е позволило да обединява фолклорния модел (различните варианти на отделните песни) с достъпната му историческа информация за конкретните събития и личности.

Важно е също, че песните са, така да се каже, „независими“ от „Slide poglavice od Bulgarije“ — собствено историческия дял на „Разговор угодни“. Данните в него за българите, за Самуил, Крум и Никифор по-специално са от друго естество и влизат в съответните песни само частично. Този дял не е нито фон на песните, нито пък водеща отправна точка в прекия смисъл на думата въпреки безспорността на сходства. Едни от данните в него са вградени във фолклорно-поетическата версия на песните единствено като историческа истина и знание. Това е много важно и потвърждава дадената вече обща постановка на принципния въпрос за взаимодействието между история — фолклор — литература.

⁴⁷ Razgovor ugodni — цит. изд., с. 232.

⁴⁸ С. Баева. Петко Славейков. Живот и творчество. 1827—1870. С., 1968, с. 138—145.

Основоположна в случая е ролята на фолклора. Историческият компонент, е отправна точка за създаването на едни песни, но типичното е, че той изпълнява уточняваща и комплектуваща роля спрямо фолклора. Допълнително намерените варианти на „Писма од краља Владимира“⁴⁹ свидетелствуват именно за такава допълваща роля на историческия компонент. Текстът на Миошич обединява отделните варианти и се отличава от тях с разширената обстоятелственост на сюжета, с обособяването на неговите основни линии, с известна по-голяма конкретизация на образа на Владимир и Косара. Главното, определящо в неговия текст идва от фолклора. Такъв е произходът и на поетическата характеристика на българите, която Качич оформя в „Писма од женидбе краља булгарског“:

Бугарин је глава поносите,
не познаје бога ни закона,
ни у Риму папу великога,
Већ се клања сунцу и месецу.

В собствено историческото описание Качич по правило не допуска влияние от страна на фолклора. Очерците в неговата хроника не са съставени по фолклорни представи, оценки и характеристики и по принцип в тях фолклорът няма пояснената по-горе уточняваща или допълваща роля.⁵⁰ Иначе казано: българският дял на „Разговор угодни“ убеждава, от една страна, в известна независимост на историка Миошич от фолклора, а, от друга — в различно по степен въздействие на историка върху писателя и фолклориста Миошич. Доколкото подобно наблюдение се подкрепя и от анализа на други части, бихме могли да отнесем направения извод по-определено към принципния въпрос за формите на взаимодействието между история—фолклор—литература в „Разговор угодни“.

Сюжетно самостоятелни, разглежданите песни с български мотиви имат обща историко-фолклорна основа и тематична близост, които ги правят циклово завършени. Примери: хан Крум разбива гръцката войска и от черепа на убития Никифор е направена чаша за вино — един средновековен символ на величие и победа; Самуил пленява херцеговския крал Владимир, но дъщеря му Косара се влюбва в него и той го освобождава, като му възвръща царството — след изминатия период на унижения Владимир е величествен и решителен в действията си; византийският император Василий напада цар Самуил, ослепява една част от войниците му и при вестта за това трагично отмъщение българският цар умира; Стефан Урош дава дъщеря си за жена на българския цар, последният се сдобива с мъжка рожба и връща кралската дъщеря в нейния бащин дом; династични нрави и отношения са обект също и на песента „Писма от женидбе краља булгарског“.

Да се спрем накратко върху две от тези песни: „Писма од Василија цесара“, „Писма од краља Владимира“. Първата от тях, която Соня Баева смята за „най-хубавата от четирите песни“⁵¹, е в истинския смисъл на думата историко-трагическа песен. Изградена е от деветосрични и десетосрични стихове с пауза обикновено след четвъртия стих; с оглед на съдържанието и характеристиката на историческите лица се набелязват пет момента, свързани помежду си в общия сюжет. Началото обхваща подготовката на Василий да нападне България,

⁴⁹ Те са анализирани в изследвания на Ст. Новакович, Д. А. Живаљевич, Й. Шетка и др. Подробно вж. J. Šetka. Цит. труд, с. 45—48.

⁵⁰ Изключения, разбира се, има, но не те определят типичното.

⁵¹ С. Баева. Петко Славейков... Цит. труд, с. 145.